

Hicran İSMAYILOVA
Baş laborant

AZƏRBAYCANDA TİBB KİTABXANALARININ TARİXİNƏ DAİR (1920-1940)

Azərbaycan tibb kitabı və kitabxanalarının yaranması tarixi çox qədim dövrlərə gedib çıxır. Hələ qədim dövrlərdən Azərbaycanda elmi fikrin, o cümlədən təbabət fikrinin inkişafı tibbə dair ədəbiyyatın meydana gəlməsi və qədim kitabxanalarımızın həmin ədəbiyyatla zənginləşməsinə şərait yaratmışdır.

Xalqımızın böyük mütəfəkkirlərindən Nizaminin, Xaqaninin, görkəmli alimlərindən Bəhmənyar ibn Mərzbanın, Xətib Təbrizinin, Qətran Təbrizinin elmi dünya görüşlərində dövrün qabaqcıl təbabət fikirlərinin olması həmin dövrlərdə mövcud kitabxanalarda təbabət ədəbiyyatının olmasından xəbər verir.

Professor A.Xələfovun qeyd etdiyi kimi hələ «XIII əsrin əvvəllərində... Azərbaycanda təbabətşünaslıq elmləri, riyaziyyat, tibb, astronomiya və s. xeyli inkişaf etmişdir. Hülakü sarayı ətrafında toplanmış təbiblər yeni əsərlər yaradırdılar» (1).

Ehtimal etmək olar ki, orta əsr Azərbaycan kitabxanalarında dövrün digər elm sahələri ilə yanaşı təbabət elminə dair də orjinal və tərcümə əsərləri olmuşdur.

Tanınmış şərqşünas alim S.N.Onullahi göstərir ki, Qazan xanın vəziri Rəşidəddin Fəzlullahın Təbriz şəhərinin yaxınlığında yaratdığı «Şəhristanə Rəşidi» adlı şəhərcikdə karvansara, mədrəsə binaları ilə yanaşı xəstəxana (dar-əş-şəfa) müəllimlər və həkimlər evi, əczaxana universiteti və müxtəlif kitabxanalar olmuşdur.

Şübhəsiz ki, həkimlər evi, müəllimlər evi və universitetin kitabxanalarında təbabət elminin nailiyyətlərini əks etdirən kitablar olmuşdur. Ş.İ.Xətai tərəfindən XVI əsrin əvvəllərində yaradılmış Təbrizdəki saray və Ərdəbildəki Şeyx Səfi məqbərəsi kitabxanasında da tibb, səhiyyə və təbabətə dair bilikləri əks etdirən kitabların olması şübhə doğurmur. Bütün bunlara baxmayaraq Azərbaycanda

müstəqil tibb kitabxanalarının yaranması və şəbəkə kimi formalaşması məhz XX əsrə təsadüf edir (2). Belə ki, Azərbaycanda tibb kitabxanaları şəbəkəsinin planlı və məqsədyönlü şəkildə inkişafı XX əsrin 20-ci illərindən başlanmışdır.

20-ci illərin əvvəllərində Azərbaycanda səhiyyə və tibb ədəbiyyatı fondları əsasən 3 kitabxanada cəmləşdirilmişdir. Bunlar hələ XIX əsrin sonunda yaranmış Bakı həkimlər cəmiyyətinin kitabxanası, Mixaylovski və Sabunçu xəstəxanalarının kitabxanaları idi.

Statistik materiallara görə bu kitabxanaların fondunda 3849 adda kitab və 92 adda rus və Avropa dillərində olan müxtəlif dövrü orqanlar var idi(3). Eyni zamanda tibb ədəbiyyatı cüzi miqdarda Bakı neft sənayesi qurultayı cəmiyyətinin kitabxanasında da mövcud idi(4). Bütün bunlar 20-30-cu illərdə Azərbaycanda tibb kitabxanaları şəbəkəsinin yaranması və formalaşması üçün müəyyən qədər zəmin yaradırdı.

Şübhəsiz ki, sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycanda tibb və səhiyyənin inkişafı istiqamətində həyata keçirilən mütərəqqi tədbirlər, xüsusən bu sahədə kadr hazırlığı istiqamətində aparılan işlər tibb işçilərinə xidmət edən xüsusi kitabxana şəbəkəsinin yaranmasını tələb edirdi. Qeyd etmək lazımdır ki, hələ 20-ci illərin əvvəllərində Azərbaycanın yeni formalaşan səhiyyə sahəsində 135 müxtəlif tibb müəssəsi fəalliyət göstərirdi ki, bu müəssələrdə 500-ə qədər müxtəlif səviyyəli mütəxəssiz və işçi çalışırdı (5).

20-ci illərin əvvəllərində Azərbaycanda yüksək ixtisaslı tibb işçilərinin hazırlanması işi ilə əsasən Bakı Dövlət Universitetinin tibb fakültəsi məşğul olurdu. Bunun üçün BDU-nun elmi kitabxanasında tibb ədəbiyyatı fondunun yayılması çox vacib məsələ idi. «1920-ci ildə universitetin xahişi ilə Azərbaycan sovet hökuməti keçmiş Mixaylovski və Sabunçu xəstəxanasının kitabxanalarını universitetin kitabxanasına verdi. Burada tibbə dair qiymətli kitablar var idi (6). Bu kitabların əsasında kitabxananın tibb şöbəsi təşkil edildi. Bu şöbə təşkil edilərkən onun 212 cild kitabı var idi. Daha sonra A.Xələfov göstərir ki, kitabxananın tibb ədəbiyyatı fondunun zənginləşdirməsi məqsədilə o dövrdə Bakıda fəaliyyət göstərən həkimlərdən Xodofoviç, Fayerman, Levin və s. öz şəxsi kitabxanalarını universitetin kitabxanasına vermişdilər».

Azərbaycanda tibb kitabxanalarının tarixi ilə məşğul olmuş tanınmış bibliografyaşünas Nadir İsmayilov göstərir ki, 20-ci illərdə universitet kitabxanasını zənginləşdirmək üçün yaranmış

xüsusi komissiya tərəfindən Bakı şəhərinin müxtəlif təşkilatlarından 120 min. Tbilisi şəhərindən isə 18 mln. manatlıq müxtəlif elm sahələrinə dair ədəbiyyat alınmışdır ki, bunların içərisində xeyli tibb ədəbiyyatı da var idi (7).

Məşhur həkim-alim, BDU-nun tibb fakültəsinin yaradıcılarından biri professor N.İ. Şirokoqorov hələ 1982-ci ildə dərc olunmuş tibb fakültəsinin yaranması tarixinə həsr olunmuş oçerklərində yazır ki, universitetin tibb fakültəsinin yaranması xarici ölkələrdən kitab və jurnalların alınması çox çətin vaxtlara təsadüf etməsinə baxmayaraq, son vaxtlar bu sahəyə dövlət vəsaitinin artırılması nəticəsində fakültəyə tibbə dair bütün rus jurnallarını və 36 ayda xarici jurnalları almaq mümkün olmuşdur (8).

Prof. N. Şirokoqorovun eyni adlı oçerklərindən məlum olur ki 20-ci illərdə BDU-nun tibb fakültəsinin nəzdindəki imumi kitabxana ilə yanaşı onun ayrı-ayrı kafedralarının nəzdində ixtisaslaşdırılmış kitabxanalar olmuşdur.

Müəllifin qeyd etdiyi kimi 1927-ci ildə normal anatomiya kafedrasının kitabxanasında 235 kitab, sosial gigiyena kafedrasının kitabxanasında isə Bakı sanitariya maarifi evindən alınmış xeyli ədəbiyyat cəmləşdirilmişdi.

Ölkədə ali təhsil sistemində aparılan islahatlarla əlaqədar, Azərbaycan Xalq Komissarlar Sovetinin 9 may 1930-cu il qərarına əsasən BDU-nun tibb fakültəsi bazasında müstəqil Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutu yarandı. Bununla fakültənin əsas və yardımcı kitabxanaları tibb institutunun elmi kitabxanasının əsasını qoydu.

Onu da qeyd etmək ki, əgər 1919-cu ildə Bakı Dövlət Universiteti təşkil edilən ildə tibb fakültəsinin nəzdindəki kitabxanada cəmi 2 min nüsxəyə yaxın kitab varda, 1940-cı ildə tibb institutu kitabxanasında 100 min nüsxədən artıq sənəd-informasiya fondu formalaşmışdı. Bu zəngin kitabxana fondunun formalaşmasına xidmət edən ən mühüm amillərdən biri həmin ildən kitabxana tərəfindən SSRİ-də nəşr olunan tibb ədəbiyyatının pullu məcburi nüsxəsi idi. Eyni zamanda kitabxanada ölkədaxili və beynəlxalq kitab mübadiləsinin ildən-ilə genişlənməsi onun informasiya sərvətlərinin inkişafına əsaslı təsir göstərirdi. Təkcə bir faktı göstərmək kifayətdir ki, 1940-cı ildə tibb institutunun kitabxanası keçmiş SSRİ-nin 175 və xarici ölkələrin 62 təşkilatı ilə kitab mübadiləsi aparırdı(7).

20-ci illərdən başlayaraq Azərbaycanda səhiyyə işləri və tibb elminin inkişafına xidmət edən kitabxanalar içərisində 1923-cü ildə əsası qoyulmuş M.F.Axundov adına Dövlət kitabxanasının da xeyli xidmətləri olmuşdur. Yarandığı ildən universal milli kitabxana kimi forma-laşmağa başlayan bu kitabxana bütün elm sahələri ilə yanaşı, tibb və səhiyyə problemləri ilə əlaqədar zəngin kitab fondu formalaşdırmağa başlamışdı. Kitabxananın oxucuları içərisində həkimlər, tibb sahəsində çalışan alimlər, müxtəlif tibb-müalicə müəssisələrində çalışan təcürbi işçilər, eləcə də tibb təhsil müəssisələri tələbələri az deyildi.

Bu fikri əsası 1924-cü ildə Azərbaycanı tədqiq və tətəbbü cəmiyyəti kitabxanası haqqında söyləmək olar.

Bilavasitə tibb kitabxanaları şəbəkəsinə gəldikdə isə bu işin təşəkkülündə 20-ci illərdə Azərbaycanda meydana gələn tibb və səhiyyə problemləri ilə məşğul olan ilk elmi-tədqiqat müəssisələri kitabxanalarını da xüsusi qeyd etmət lazımdır.

Məlum olduğu kimi, 20-ci illərdə Azərbaycanda səhiyyə və tibb elmləri sahəsində yaranan ilk elmi-tədqiqat müəssisəsi Mikrobiologiya və gigiyena institutu olmuşdur. Bu elmi tədqiqat institutunun əsası 1923-cü ildə qoyulmuşdur.

1926-cı ildə peşə xəstəlikləri, ana və uşaq mühafizəsi, 1928 -ci ildə sanitariya-epidemiologiya, 1931-ci ildə tropika, 1936 -cı ildə kurortologiya və müalicənin fiziki metodları elmi-tədqiqat institutları yaranmışdır (9).

Azərbaycanda səhiyyə və tibb sahəsində elmi kitabxanalar şəbəkəsinin yaranması və formalaşması, demək olar ki, bu elmi tədqiqat müəssisələrin nəzdində yaranan kitabxanalar ilə başlamışdır. 20-30-cu illərdə Azərbaycanda yaranmış bu və ya digər tibb elmi-tədqiqat institutlarının kitabxanaları ölkədə səhiyyə və tibb istiqamətlərində aparılmağa başlayan ilk elmi araşdırmaların sənəd-informasiya təminatının formalaşmasında əvəzsiz rol oynamışlar. Bu kitabxanalarda öz dövrünün müasir tibb elminin ən yeni nailiyyətlərini əks etdirən dünya ədəbiyyatı mühavizə edilirdi.

Məsələn, sanitariya-epidemiologiya elmi-tədqiqat institutunun kitabxanasında o dövrdə respublikamızda sanitariya-epidemioloji xidmətin elmi-nəzəri əsasları, xidmətin təşkili, Azərbaycanda sanitariya-epidemik şəraitin öyrənilməsi, sanitariya dövlət nəzarət sisteminin formalaşması, əhəlinin yaşayış yerlərinin sanitariya vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, sanitariya cihazlarının yaradılması və

s. istiqamətlərdə aparılan elmi-tədqiqat işlərinə dair yüzrlə Azərbaycan, rus və digər xarici dillərdə nəşr edilmiş kitablar, dövrü orqanlar və digər sənədlər toplanmışdır .

On dörd şöbəsi və laboratoriyası olan kurortologiya və fiziki üsullarla müalicə elmi-tədqiqat institutunun kitabxanasında formalaşmış fondun tərkibində təbii amillərin müalicə xüsusiyyətləri, orqanizmə təsir mexanizmi, fizioterapiya, kurort şəraitinin öyrənilməsi, kurort-sanitariya müəssisələri tikilməsinin elmi əsaslarını əks etdirən müxtəlif tipli elmi, məlumat ədəbiyyatı, dövrü orqanlar və normativ sənədlər cəmləndirilmişdi. 30-cu illərin sonunda Azərbaycanda səhiyyə və tibb problemləri ilə məşğul olan 5 elmi tədqiqat institutunun kitab fondunda 42 min nüsxədən artıq müxtəlif ədəbiyyat var idi ki, bunlardan 2 minə qədər oxucu istifadə edirdi (10).

30-cu illərin ikinci yarısında Azərbaycanda səhiyyə sisteminin sürətlə inkişaf etməsi nəticəsində tibb ədəbiyyatına tələbat getdikcə güclənirdi .

1940-cı ildə Azərbaycan səhiyyə işçilərinin sayına görə keçmiş SSRİ-də ən qabaqcıl yerlərdən birini tuturdu . Belə ki, həmin il SSRİ-də orta hesabla 1400 adama 1 həkim düşürdüsə, Azərbaycanda isə hər 1087 adama 1 həkim düşürdü. Respublikada 3 min 300 həkim, 222 müalicə müəssisəsi, 12 min nəfərlik çarpayı var idi. Həmin il tibb sahəsi üzrə elmi-tədqiqat müəssisələrində 2000 elmi işçi çalışırdı. Dövlət Tibb İnstitutunda çalışan professor-müəllim heyətinin ümumi sayı 233 nəfər idi (11).

Bütün bunlar 30- cu illərin ikinci yarısında səhiyyə və tibb elmləri sahəsində çalışan çoxminli mütəxəssislərin informasiya tələbatının genişlənməsinə və daha da mürəkkəbləşməsinə səbəb olmuşdu.

Cəmiyyətdə səhiyyə və tibb elmlərinə dair sənəd-informasiya tələbatının genişlənməsi, eləcə də ildən-ilə tibb kitabxanaları şəbəkəsinin artması respublikada bu kitabxanaların fəalliyətinin əlaqələndirilməsi və metodik təminatı ilə əlaqədar müvafiq işlərin həyata keçirilməsi zərurətini irəli sürürdü. Bu vəzifələri yalnız Azərbaycanda tibb sahəsində baş kitabxana-bibliografiya və metodik mərkəz statusuna malik olan Respublika elmi tibb kitabxanası yerinə yetirə bilərdi. Belə kitabxananın yaranması haqqında Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Sovetinin qərarı 1939-cu ilin 23 noyabrında oldu .

«Azərbaycan SSR-də Dövlət elmi-tibb kitabxanasının yaradılması haqqında» Xalq Komissarları Sovetinin qərarında (12) deyilirdi : «elmi- tibb işçilərinə tibbə dair dövrü mətbuat və kitab xidmətini yaxşılaşdırmaq, kitab fondlarından səmərəli istifadə etmək və tibb kitabxanaları şəbəkəsinin fəalliyətini nizama salmaq məqsədi ilə Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Soveti qərara alır:

1. Bakı səhiyyə şöbəsi sanitariya mədəniyyəti evinin kitabxanası əsasında Azərbaycan SSR Səhiyyə Komissarlığının yanında Dövlət elmi-tibb kitabxanası təşkil edilsin».

Kitabxana bilavasitə oxuculara xidmət işinə 1940-cı ilin əvvəllərində başladı.

Şübhəsiz ki, Azərbaycanda ümumrespublika əhəmiyyətli elmi- tibb kitabxanasının yaranması ölkəmizin tibb ictimaiyyəti üçün olduqca əlamətdar hadisə idi .

Bu kitabxananın qarşısında Azərbaycanda tibb elminin və səhiyyənin bütün sahələrinə dair vətən və xarici ədəbiyyatı toplamaq, tibb və səhiyyə işçilərinə xidmət etmək və eləcə də respublikada formalaşan tibb kitabxanaları şəbəkəsinin fəalliyətini istiqamətləndirmək vəzifələri dururdu .

Qeyd etmək lazımdır ki, 1939-cu ildə Dövlət elmi-tibb kitabxanasının yaradılması ilə Azərbaycanda tibb kitabxanaları şəbəkəsinin formalaşması, təşkilatlanması əsasən başa çatdırıldı və tibb kitabxanaları şəbəkəsinin sistemli fəalliyəti üçün əlverişli şərait yarandı.

1940-cı ildə Azərbaycanda formalaşan tibb kitabxanaları şəbəkəsi özündə əsasən aşağıdakı kitabxanaları birləşdirirdi.

- 1.Dövlət elmi-tibb kitabxanası-1
- 2.Naxçıvan MSSR tibb kitabxanası-1
- 3.Şəhər tibb kitabxanası-1
- 4.Tibb institutu kitabxanaları-2
- 5.Tibb elmi-tədqiqat institutları kitabxanaları-5.

Bu kitabxanaların ümumi fondu 180 min nüsxəyə yaxın idi.

Beləliklə, Azərbaycanda kitabxana işi tarixində 1920-1940-cı illər tibb kitabxanaları şəbəkəsinin yaranması və formalaşması dövrü sayıla bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Xələfov A. Azərbaycanca kitabxana işinin tarixindən - B., 1986. - S.20.
2. Onullahi S.M. XIII-XVII əsrlərdə Təbriz şəhərinin tarixi. - B., 1983. - S.197.
3. Основные показатели развития здравоохранения // Народное хозяйство Азерб. ССР, к 60 летию Великого октября. Юбилейный статистический ежегодник. - Б., 1977. - С.241.
4. Каталог фундаментальной библиотеки для служащих совета съезда Бакинских нефтепромышленников. - Б., 1911. - С.96.
5. Народное хозяйство Азерб. ССР за 60 лет. - Б., 1980. - С.314.
6. Xələfov A. Sovet Azərbaycanında kitabxana işinin tarixindən (1920-1932) - B., 1960. - S.112.
7. Исмаилов Н.И. Развитие, современное состояние и пути совершенствования региональных библиотечно-библиографических ресурсов по медицине. / на материалах Азерб. ССР. Диссертация на соискание ученой степени канд. пед. наук. - М., 1987. - С.95.
8. Широкогоров Н.Н. Медицинский факультет Азерб. Гос. Университета: Исторический очерки // Журнал теории и практики медицины. - 1927. - т.2-Кн. 5-6. - С.1-24; 1928. - т.3. - Кн. 1-2. - С.25-130
9. Великий октябрь - расцвет науки Советского Азербайджана. - Б.: Елм, 1977. - С.276.
10. Состояние и перспективы развития фондов библиотек системы здравоохранения. - М., 1975. - С.137-138.
11. Ибрагимов М. Здравоохранение Советского Азербайджана. - М., 1967. - С.157.
12. Хронологическое собрание законов Азерб. ССР, указов президиума Верховного Совета и постановлений правительств Азерб. ССР, т.2. - С.132.

Исмаилова И.

**Об истории медицинских библиотек Азербайджана
(1920-1940)**

Резюме

В статье исследуется деятельность медицинских библиотек Азербайджана в 1920-1940 гг. и анализируется их деятельность в области обслуживания читателей.